

permittitur duntaxat, at gladio nos defendere tantopere
cum hoste conflegendum, uelut in hoc summa pietatis sita sit. At saltem non resipi-
scunt ex his quae mox sequuntur apud alios Euangelistas. Obiurgat minaciter ac se-
uere Petrum quod utatur gladio, & iubet recondi, addens perire gladio qui gladio
pugnent, sibi non defuturas quamlibet multas legiones, à patre supplicat, si se ui de-
fendere uoluisset. Praeterea quando unquam legimus Apostolos fecisse quod hic
tantopere iubet Christus faciendum? Fugisse legimus, respondisse legimus, lorica
aut gladium gestasse nusquam legimus, ac ne unguibus quidem unquam repugna-
se, ne dicam gladijs. Denique cur in omnibus suis epistolis audent à praeceptoris
sui doctrina dissonare? Tolerantiam uno ore docent omnes, iubent obrui bene-
ficis inimicum, & igneos carbones congeri in caput illorum. Paulus iubet malum
uinci bono, iactat toleratas calamitates suas, prostratos ac fusos hostes non iactat.
Toties armat ille tironem Christianum, Euangelica panoplia, galea salutis, scuto si-
dei, gladio spiritus. Vbi inter haec huius gladij mentio, quem nos comminiscimur?

Heresis
cul

Ambrosius

Origenes

Cycle de conférences:
« Un livre, une histoire »
(14 décembre 2023)

Érasme, *In Novum Testamentum
Annotationes* (Bâle, 1542).

La censure des livres au XVIe siècle

Renaud ADAM

Une expurgation appuyee traits de plume ou ratures horizontales

Ne gustaveritis. Ne gustaveritis.) Hæc tria verba apud Græcos singularis numeri sunt, μή αψη, uertitis, μηδε γουσαι, μηδε θηγυς. id est, Ne attigeris, neq; gustaueris, neq; contigeris. Atq; hæc μμυθικως uidentur dici à Paulo μμυθικως, id est, per imitationem: quã quidam inter schema...

Expensa Ambrosii interpretatio

Ipo usu.) τη δεσχησει. id est, Abusu. Et Ambrosius legit, Per abusionẽ. Agit enim de cibo & potu, quæ usu cõsumuntur, & in latrinã excernuntur. Nam ijs proprie dici mur abuti, quæ usui absumuntur: quemadmodũ & lreconsultorũ litera nos docent. Rationem uisum habentia sapientia.) λογη hic interpretatur Speciem: quod Thomas Aquinas quoniam Aquinas sensit duriusculum, anne est id quod sequitur, In superstitione: ut intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientia, nõ simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi uidetur oratio inabsoluta. Cœpit enim per μη, & non reddidit quæ illi respondet, δε. Proinde mihi uidetur λογη, hoc loco sonare Sermonẽ aut uerba, ut opponatur rei. Quod si absoluisset orationem, dixisset ad hunc modum, Quæ omnia uerbotenus uidentur erudita ac magnifica, nimirum ab angelis profecta, ut illi narrant. Cæterum, re longe absunt à religione Christi, quæ nec in superstitione, nec in abiectiõne animi, qua pecudum ritu homines hominuculi cuiuspiam arbitrio circumaguntur, nec in laesione corporis sita est, quum deus eibo uoluerit honorari corpus nõ cruciari inedit, sed in puritate uitæ & charitate. Nobiscũ facit aper...

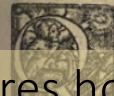
Honor subsidium

In superstitione.) εν εθελοθρησκεια. Quæ est falsa religio, interprete Hieronymo, in eo quem modo citauit loco. Nam superstitio, εθελοθρησκια dicitur. Ambrosius legit, superstitione. Porro uox Græca ita sonat, quasi dicas, Spontanea religio: cũ quis ultro sibi fingit religionem. Nam θρησκια, religio dicitur à Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de dijs, ut modo dictum est: & θελω, uolo. Et humilitate.) ταπεινοφροσυνη. Diuus Hieronymus hoc quoq; uerbũ notat, tanquam improprie hoc loco usurpatum, quum aliàs uirtutem sonare soleat, hic uitium, quo quis humilia sentit atq; terrena, & abiecti est animi, ut patitur sese in uerbis huiusmodi duci nãrbus præceptis honorant.

αφειδεια

Non ad parcendũ corpori.) μη αφειδεια σωματ. quod ad uerbũ sonat Imparfimonia, hoc est, quẽ quis non parcat alicui rei. Nam φειδομαι, parco, & α particula est pri...

EX CAPITE TERTIO.

Væ sursum sunt.) τα ανω. Cur non potius, Superna: Et φρονειτε, Curate, potius quàm Sapite?

Vita uestra.) Græci legunt, Nostra. ημων. id est, Nostra, prima per Libidinem.) επιβ. Quod morbum uertas licebit, aut potius Molliciem: ut de effeminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, quum ante dixerit Fornicatio: Neq; enim apte genus speciei subnectitur. Porro molliciem & Flaccus morbum appellat in Odis: Cum grege turpium Morbo uiuorum.

Propter quæ uenit.) δι εγγενηται. id est, Propter quæ uenit: ut Venit, sit præsentis temporis, intelligasq; solere ob ista uenire diuinã iram. Sic enim appellat uindictã. Filios incredulitatis.) Quod superius uerterat Diffidentia, απαθειας, idem & inobedientiam sonat. Quamquam hoc loco Ambrosius non addit: In filios diffidentia. Tantũ legit, Propter quæ uenit ira dei. Iam de forma sermonis huius Hebraica, non semel à nobis dictum est.

In quibus & uos.) εν υεις. Sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit uel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, uel ad uitia quæ pauloante commemorauit. Certe quod mox sequitur, Quum uiueretis in illis: ad uitia pertinet. Turpem sermonem.) αισχρολογια. id est, Turpiloquium. Nolite mentiri inuicem.) μη ψευδεθε εις αλληλους. id est, Ne mentiamini alius aduersus alium. Quid enim est Mentiri inuicem, quod uertit interpres, nisi mentiri uicissim: Verbo Græco addidit accusandi casum.

Mentiri inuicẽ

Expoliantes.) απικνευσμενοι. id est, Exuentes: id est, postquam exuistis: nam præteriti temporis est. Vocem hanc interpres subinde uertit. Expoliantes. Alludit ad id quod ante dixit: Christum exuta carne uicisse. In agnitionem dei.) Dei, redundat iuxta Græca exemplaria. Nec Ambrosius addit. Nec addebatur in exemplari Donatiani. Cum his concordabat exemplar utrunque Constantiense.

Masculus & femina.) Hæc non inuenio apud Græcos. Nec attingit Theophylactus. Chrysostomus ne legit quidẽ, sicuti nec Ambrosius. Sed huc uidetur adscriptũ ex Epistola ad Galatas capite tertio. Suffragabat & hic uterq; codex Constantiẽsis. Gentilis & Iudæus.) εθνω, id est, Græcus: pro quo uertit, Gentilis.

Barbarus.) Post hanc uocem Græci omittunt coniunctionem, & oratio fit ardentior. Prius enim per iuga coniunxit Iudæum cum Græco, circumcisionem cum præputio: deinde citra copulam copulat Barbarũ cum Scytha, seruum cum libero. Porro Barbaro opposuit Scytham, non quod is Barbarus non sit, sed quod præ hoc reliqui Barbari non sint Barbari.

Scytha

Dilecti uiscera misericordia.) Dilecti, hic participium est, nõ nomen: ηγαπηδιος. Nec est Misericordia, sed οικτιρμενη, id est Miserationum, numero multitudinis. Humilitatem.) ταπεινοφροσυνη. quod Ambrosius uertit, Humilitatẽ sensus. Nos Modestia maluimus. Nam modestia potius est, quã Græci uocant ταπεινοφροσυνη. Humilitas sensus, magis in uitium sonat: quemadmodum abiectus animo. Etiam si Græca uox plus quiddam significat, quàm modestia. Modestus enim est, qui nõ est arrogans: at ταπεινοφροσυνη, qui minus sibi tribuit quàm promeretur.

ταπεινοφροσυνη

Modestiam.) πραοτητα. id est mansuetudinem, siue lenitatem. Patientiam.) μακροθυμια. ad uerbum Longanimitatem, siue animi lenitatem, aut animi moderatõnem, qua quis non facile prouocatur.

An æmulamur dominum?) *ἠαζήλωμεν*, id est, Prouocamus & irritamus: quod superius uertit, Ad æmulandum prouoco. Et ad eum modum interpretantur Græco rum scholia: nominatim Theophylactus: *παρωζόμεν ἢ ἠακνήζόμεν*, id est, Tentamus & irritamus. nam *ζήλωμεν*, & in bonam partem dicitur: *ἠαζήλωμεν* serē non nisi in malam.

Sed quod alterius.) *ἀλλὰ τὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἑτέρας*, id est, Sed quisquē quod alterius. Omne quod in macello uenit.) Venit, hoc loco significat uenundatur, *παλιμίδου*, & in macello legēdum, nō in macellū. Indicat hoc & diuus Augustinus aduersus Adamantiū, Interrogare, inquit, uetat, quum quid de macello emitur. Atq; huiusmodi amphibologiam tollere poterat accentus circūflexus, notatus supra uerbum Venit.

Nihil interrogantes.) *μηδὲν ἀνακρίνοντες*, id est, Nihil dijudicantes: quod idē uerbum est paulo inferius. Ambrosius legit, Nihil disquirentes. Est autem participium eius, quod superius uertit Interrogant.

Et plenitudo eius.) Eius, ad terram refertur, non ad dominum. *αὐτῆ*, hoc est, quicquid diues gignit terra, id omne domini est.

Hoc immolatum est idolis.) Vetus codices habent, Hoc immolatiū est idolis. Atq; ita legimus apud Ambrosium. Est autem Græcis eadem dicitio, quam interpretoties reliquit, *εἰδωλόθυτον*.

Qui iudicauit.) *ὁ γὰρ μὴ νόσωντα*, id est, Indicauit, non per u. Id tamen inimitulum est, tamen quoniā facillimus in huiusmodi lapsus est, admonēdum dicitur. Nam *μὴ νόσων* Græcis est prodere rem prius occultā: licet apud Ambrosium hæc particula non addatur, propter eum qui indicauit, haud scio apud librariorum incuria.

Conscientiam dico non, & cætera.) Ante hunc locum repetitur in Græcis codicibus, Domini enim est terra & plenitudo eius: quod paulo superius positum est: sed utrobiquē probe quadrat. Illic non refert quibus uescamur, omnia enim sunt domini. Et hic non est cur fratrem offendas, uescens idolis immolato, quum tantam ciborum copiam diues mundus suppeditet. Cæterum hoc posteriore loco uidetur inferri sub

alterius persona, uelut obijcientis Paulo, quod ipse mox dixerat: Quam mihi narras conscientiam, quum ut ipse fateris, Domini sit terra & plenitudo eius: Idcirco subiicit ac distinguit conscientiam: Conscientia, inquit, tua dicit, domini est terra & plenitudo eius: at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neq; commune deo. Neq; magnopere facit ad rem quod hic arguitur de *εὐνοῦ*, deq; illum & conscientiam Laurentius. Quum enim ait, Et propter conscientiam, exponit quid ante dixerat illum: alioqui qui audierat sibi dictum, ne ederet propter illum qui indicauit, rogare poterat, quid hoc ad illum: Respondet Paulus, ob illius conscientiam, quam tuo facto uulneras, etiamsi tua firma sanaq; est. Deinde quod dicit Tuam, suo more personam fingit: quandoquidem nonnunquā in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis.

Ab aliena conscientia.) *ὅτι ἄλλης συνειδήσεως*, id est, Ab alia conscientia. Atq; ita legit Ambrosius, itaq; scriptū uisitur in uetustissimis exemplaribus, nominatim utroq; Constantiensis. Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

Cum gratia participo.) Ambrosius legit, Gratia participes sum: uerū non reperio *μετέχω* datiuo iunctum, nisi referatur ad locū cōmunionis, non ad rem cuius participes es. Vnde magis probō Cum gratia, id est, cū gratiarū actione. Potest & hunc in modum accipi, ut *χάρων* hinc hic beneficentiā, sicut dicitur in instrumentis, siue modis, quod est cur male audiam: In hunc sensum interpretatur Chryllostomus ac Theophylactus, gratiam dei uocans animi fortitudinem contemnentis idolum, ac dei bonitatem, qua fit, ut in suis dona, per impiorum maliciam, non inquinentur puris.

per uos offendatur. Iudæis & gentibus.) Pro Gentibus, est *ἔθνεσι*, id est, Græcis. Iteratur autem ad singula coniunctio *καὶ*, proinde nos uertimus per Neque.

Non quærens quod mihi utile est.) Simplicius & uerius erat, Non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum. *μη ζῆτῶν τὸ ἐμὸν τὸ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν*.

EX CAPITE VNDECIMO

Mitatores mei estote, sicut, & cætera.) De hoc loco superius admonuimus huius epistolæ capite quarto: Vox est autem digna ijs, qui locū apostolorum sibi uindicant. Se Paulus proponit exemplar, sibi conscius se nihil habere, quod non sit imitandum: & tamen hoc exemplar non uult imitabile uideri cuiquam, nisi respondeat ad archetypum Christi. Nemo

quidam suo arbitratu uiuentes, nihil enim dicam aliud, satis esse uisum, si minus

Christus exemplar archetypum

Per omnia mei memores estis.) *ὅτι πάντα με μνησθε*, id est, Quod omnia mea meministis. Et in hunc sensum accipit Ambrosius: legit enim, Quod omnia mea memoria retinetis. Et cōsentit Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Præparat enim illos laude ad sequentē admonitionē: quasi diceret, Sicut in cæteris tenetis mea præcepta, ita in hoc quoq; sequamini. Hæc interpretatio mihi sanè magis arridet q̄ Ambrosii. Scribit enim hunc in modum: Postq; mores & conuersationē illorum arguit, nunc traditiones uult corrigere. Ideo non hoc confirmat, sed succenset eis, quia quæ esset apostolus eorū, immemores erant traditionū eius: neq; quod adhuc non didicerant, ex aliarum ecclesiarum traditione sequebātur, ac per hoc quasi nouiter tradit illis dicens. Fortassis interpres legit *πάντα*, hoc est, in omnibus, aut *πάντα* accipit per synecdochen, *καταπάντα*. Codex uetustior Constantiensis habebat, Omnia mei memores estis, omiſſa præpositione, quæ nec apud Græcos est.

Omnia mea

Et sicut tradidi uobis præcepta mea.) Hic apparet uariam fuisse in Græcis codicibus lectionem. Nam Ambrosius legit ad hunc modum, Et quomodo ubiq; tradiditioes meas tenetis. id quod ex interpretatione quoq; licet colligere. Interpretatur enim Vbique, id est In omnibus ecclesijs. Atqui *πανταχῶς*, quod apparet legisse Ambrosium, non reperimus in Græcorum codicibus: nec usquam illius meminere interpretes, quos ego sanè uiderim. Mollior erat futurus sermo, si priore loco posuisset *πάντα*, posteriore *κατά*. Laudo quidem uos, quod in cæteris omnia mea tenetis: cæterum illud estis admonendi quod parum uidemini meminisse. Seu prius illud *κατά*, tantum notat digressionem a cæpto sermone de idolothytis, posterius uim habet ad ueritatiam, quali præcessisset *πάντα*. In uetustissimo codice pro Tenetis, erat Tenete. Nam Græca uox anceps est, *κατέχετε*. nec est Præcepta, Græce, sed modestius uerbum, & Paulo dignius, *παράδοσις*, id est, traditiones: quæ nos Instituta possumus dicere. Leuius est enim traditio quam præceptum.

Variæ apud Græcos lectio

Velato capite.) Græce est *καταλειφθαλῆς ὄφθαλμος*, id est, In capite habens: ut intelligas non solum de pileo, uerū etiam de coma, quæ & ipsa caput tegit. atq; id annotant Græci scholia, nominatim Theophylactus. Et mox meminit de condendo, sic arguunt, Si mulier in hoc imitatur uirum, quod aperit caput: simul & in hoc imitatur, quod ille tonsus est.

In capite habens

Une expurgation appuyee : collage de bouts de papier

Christianis habere peculiariter talem dominum, cui curæ sunt. Annotauit hoc, licet obscure, Chrysoſtomus ac Theophylaſius.

Sicut rogauit te.) *περιεκέλευσε*. Quamquam Græca uox anceps est, tamē hic magis quadrabat, hortatus sum, ut Vallæ placet: tamē si Paulus eo uerbo nō nunquam usus est erga plebeios. Imō nominatim annotauit hoc Chrysoſtomus, & hunc sequi gaudens Theophylaſius, quod tantus apostolus uerbo tam humili tamq̄ blando usus est erga discipulum. Porro quod Stapulensis admonet *λαδὸς* potius uertendum fuisse sic, quā si sicut, quid sibi uelit prorsus nō intelligo. Neq̄ enim opinor, *λαδὸς* accipi posse pro *ἔρω*.

Ut remaneres Ephesi.) Oratio plenior est Græce q̄ Latine, propterea quod *πρὸς μέναι* potest esse uel infinitiui modi uel imperatiui, quantū ad sensum attinet. Sicut te rogauit manere maneto. Atq̄ ita legisse uidet Ambrosius, qui legit, ut denūciaret: quod nō quadraret, nisi accederet, maneto, aut simile uerbū. Porro quod nos adiciamus, Ita facito, nō deprecabor admissum sacrilegiū, nisi idē frequēter facit interpretes, & nisi hoc frequēter fieri cogit necessitas. Neq̄ sensu *πρὸς μέναι* sumendū imperandi modo priore sermone, sed in posteriore quē subauditur, neq̄ tamē necesse est, eādē omnino uocem subaudiri. Hæc non addere grauaturus lectorem, nisi quidam libris æditis non minus indocti q̄ uirulente locum hunc exagitaſſent.

Ne aliter docerent.) *μη ἐποδιδασκαλείν*, id est, Ne diuersa doceant, aut potius ne diuersis uterent doctoribus, uerbo cōposito, ab *ἐπε* alius, & *διδασκαλ* doctor, *ἐποδιδασκαλείν*, quod est, nūc his, nūc illis uti doctoribus. Quamq̄ Chrysoſtomus & hunc sequutus Theophylaſius, *ἐποδιδασκαλείν* interpretatur diuersam in dūce doctrinā, ut ad pseudapostolos pertineat. Nos ambigue ueramus, ne diuersam sequant doctrinā, quod cōmune est, & doctōribus & discipulis diuersa. Vfus est eodem uerbo huius epistolæ cap. sexto. Consentit cū interpretatione ueterum Ambrosius.

Questionum
examinis

Interminatis.) *ἄτερον*, id est, Quæ finē non habent, cuiusmodi nonnullæ sunt uulgarium Theologorum quæstiones, opinioniones, ac difficultates. Nam quo plus est eiusmodi quæstioncularum, hoc plus etiā subscætet ē calibus, nūq̄ finitidis, quorum etiam si milies mille milia produxeris, plura tamen supererunt. In quibus ut absit impletas, tamen ipsa difficultas quæstionum auocat ab ijs, quæ propius ad rē pertinent. Chrysoſtomus putat hunc locum non esse accipiendum de historia ueteris testamenti. Sed Ambrosius palam de ea uidetur interpretari, cū ait: Ne oblectarentur fabulis quas narrare cōsueti sunt Iudæi de generatione suarū originū, de Abraham & Isaac, & cæteris patriarchis, & de circumcisione, & de ijs quæ postea tradita sunt à Mose, cæteraq̄ quæ sequuntur in hanc sententiā. Ac mihi sane, ne hi quidem ad uerā Christianamq̄ pietatē magnopere uidentur facere, qui de Christi genealogia tam anxie tamq̄ penē dixerim Iudaice disputant. Atq̄ in tantis ex ueteris Testamenti libris pro se commoditate delibari quædam magis probant, q̄ illorū autoritatē arguere male. Itaque euangelice, imō penē anales. Quid enim nūc aliud legit in tēplis? Quin etiam illi libris Iudeorū recipimus in eandē notionē nostrum, quos illi in suū recipere noluerunt, Christiani propensiores in Iudeorū libros q̄ ipsi in suos, qui tamen sua sic astant ut nulli gens Iudaica. Porro quod hic uertit, interminatis, Ambrosius uertit, infinitis.

Iudaice gene-
alogie

Aberantes.) *ἄερον*, id est, Cum aberrassent. Et est uox propria his, qui aberrant à scopo. Id subindicat & Chrysoſtomus.

Conuersi sunt.) *ἔπεροδύσαντες*. Ego malim, deflexerunt. Firmagis explicat Græcā uocem, ueluti cum aberrans à scopo, aliō se deflecut. *ἔπεροδύσαντες* atq̄ theologiam, non multū abest à theologia, cū res inter se plurimum discrepent. Proinde nobis quoq̄ cauendum est, ne sic sectemur theologiam, ut in mataologia incidamus de uiculis nugis sine fine digladiātes. Ea potius tractemus, quæ nos transformēt in Christi-

potestate
pontificis

Une expurgation appuyée : encrage en noir

Collegij Societatis Jesu Lodi in insula.
DES ERASMI ROT
IN NOVVM TESTAMENTVM
ANNOTATIONES, AD IPSO AVTORE
iam postremum sic recognita ac locupletata,
ut propemodum nouum opus
uideri possit.

PLATO
Pulcherrimum uictoriae genus est, seipsum uincere.
BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA
ANNO M D XLII

Expurgatus est. datus ubi monstrat ad locum
Jacobus Carlier pastor d. Maurisij
ad librum expurgatum depulsa

J. Carlier

Une expurgation signée par Jacques Carlier (1573)

Expurgatus est. datus ubi monstrat ad locum
Jacobus Carlier pastor d. Maurisij
ad librum expurgatum depulsa

J. Carlier

*La furie
iconoclaste
(Beeldenstorm),
fin de l'été 1566*

Le Conseil des troubles (1567-1576)

LIBRORVM
PROHIBITORVM
INDEX,

EX MANDATO REGIÆ CATHOLICÆ Maiestatis, & Illustriss. Ducis Albani, Consilijque Regij Decreto confectus, & editus.

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
c1o 10 LXX.

Liber Carmelita Lovanii
PHILIPPI II.
REGIS CATHOLICI
EDICTVM

De Librorum prohibitorum Catalogo obseruando,

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
M. D. LXX.
CVM PRIVILEGIO.

Societas Jesu Lovanii
INDEX
EXPURGATORIVS

LIBRORVM QVI HOC SECVLO PRODIERVNT, VEL DOCTRINAE non sanæ erroribus inspersis, vel inutilis & offensivæ maledicentiæ fellibus permixtis, iuxta Sacri Concilij Tridentini Decretum;

PHILIPPI II. Regis Catholici iussu & auctoritate, atque Albani Ducis consilio ac ministerio in Belgia concinnatus,
Anno M. D. LXXI.

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini Prototypographi Regij.
M. D. LXXI.

Les Index de livres interdits imprimés à Anvers (1569, 1570, 1571)

5 octobre 1520, Louvain

Premier autodafé européen de livres luthériens

Vers les premiers autodafés

« les bruslez ou fai[r]es brusler et
annichler publicquement et au son de
trompe devant *les bretesques [places
publiques], halles et autres lieux ou
semblables actes se doivent et son
accoustumez de faire*, tant qu'ilz soient
abboliz et mis en cendre comme faulx,
damnables et heritiques »
(Édit du 22 mars 1521)

 CAROLI QVIN
TI IMP. E. S. AVG. CATHOL. REGIS ET C.
EDICTVM IMPERIALE
Ex Celeberr. Sa. Imp. Conuentu Vvormatiæ Vvangionum
Habito. M. D.
XXI.

Contra. F. Martinum Lutherū ordinis sancti Augustini, veterū
& damnatarum Hæreseon fuscitorem, & nouarum
inuentorem.

Contra libros omnes sub Lutheri nomine editos, & edendos, &
eorum posthac impressores, emptores, venditores.

Contra Lutheri cōiuratos, receptatores, & quō modo fautores.
Contra libellos famosos, & criminolos, ac etiam huiusce generis
picturas, & eorum autores, impressores, emptores, & ven-
ditores, cuiuscumq; sint nominis, aut cōditionis.

LEX IMPRESSORIA, ad prohibenda mala, quæ ex peruer-
so, tam laudatæ artis abusus fiunt.

POENAE

Criminis læsæ maiestatis. Grauiissimæ Cæsaris & Sac. Imperij in-
dignationis.

Proscriptionis, **BANNIQ.** ac **INTERDICTI IMPERIA**,
lis præter alias in corpore Iuris clausas vt in
edicto latius.

Declaratoria Cæsareæ ac catholicæ maiestatis, contra Martinum
Lutherū ab eadē Maiestate gallica lingua ordinata, & manu pro-
pria scripta, & in pleno Cōsistorio Imperiali, corā Principib⁹ Ele-
ctoribus perorata.

Christianissimæ literæ Cæsariæ ac catholicæ maiestatis, ad vniuer-
sitatē Vviēensem, super hæretica doctrina fratris Martini Lu-
theri, mandatis scripta ipsius, post bullā apostolicā, ac vota theo-
logorū facultatis eiusdē vniuersitatis, igni cōburēdos, quæ admo-
dū in partibus Burgundiæ, ac Colonia auctoritate aplica et de-
creto Cæsareo factum est.

Édit de Worms (8 mai 1521)

☞ Interdiction des écrits luthériens

☞ Interdiction des textes contre l'Église

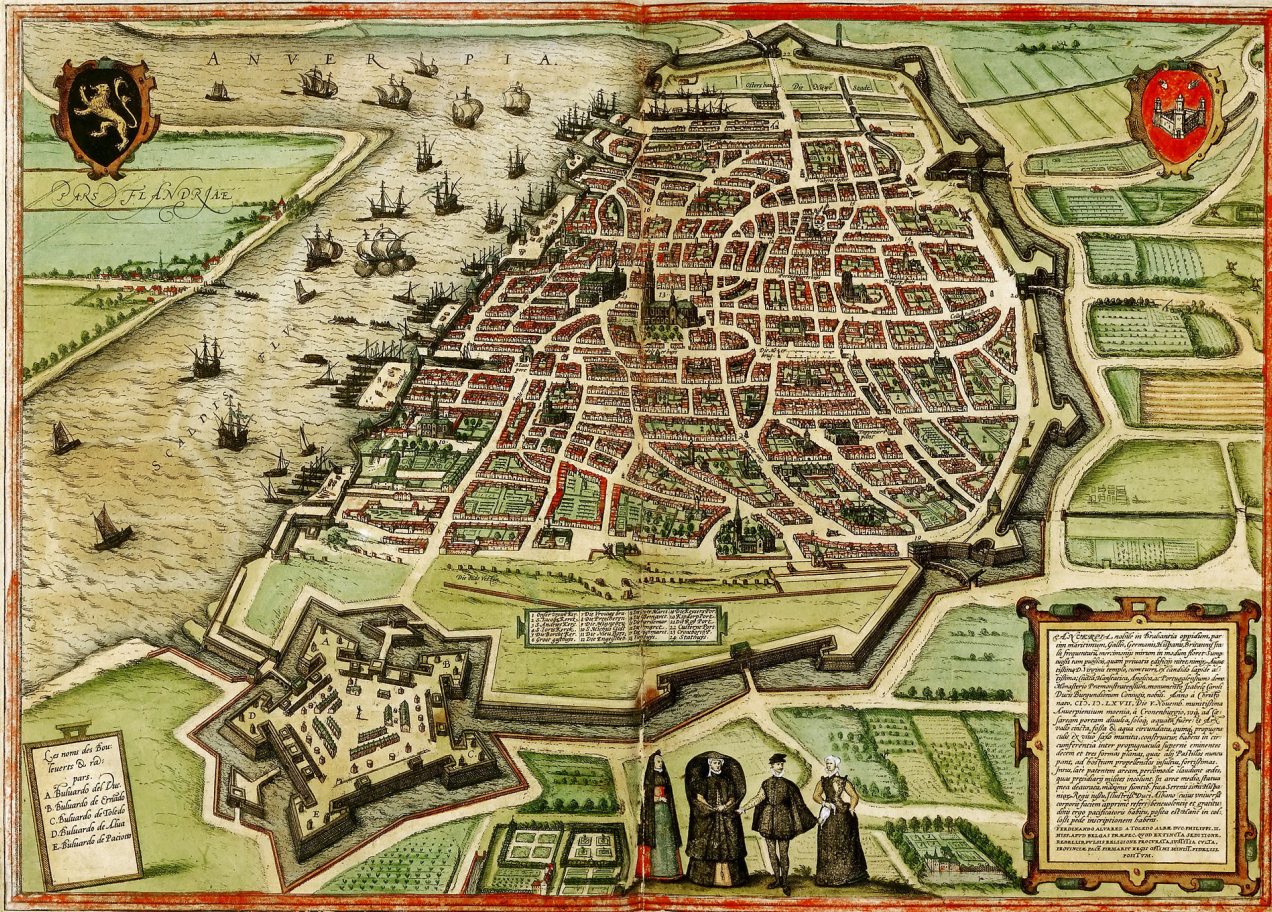
☞ Autodafé

☞ Crime de lèse-majesté divine et humaine

---

13 juillet 1521, Anvers

Premier autodafé "post-Worms"

26 août 1521, Gand

---

*Un cérémoniel
judiciaire
médiatique*

« [...] imprimeur ou escrivant, ou
celuy qui les feroit imprimer ou
escrire, nait sur ce obtenu nos
lettres patentes doctroy : ceulx
et chascun deulx qui feroient le
contraire, sans grace ou respit,
destre eschauffauldez : et oultre
ce, *ou destre fletriz dun fer
chauld en forme de croix, si
vifvement que lon ne le pourra
effacer, ou davoit un oeil creve,
ou un poing coppe*, a la
discretion du juge, eu par luy
regard au mesuz de dol des
transgresseurs dicelle
ordonnance »

(Édit du 7 octobre 1531)

Mandemēt de
L'imperiale Maieſte donne et public
en lan xlvi. Auecq Catalogue, Intitu-
lation, ou declaration, de liures re-
prouuez, faicte par Meſſieurs les Do-
cteurs en ſacree Theologie de Lu-
niuerſite de Louvain, a l'ordon-
nance et cōmandement de
la ſuſdicte Maieſte Im-
periale.

Imprime a Louvain par Seruais
van Saffen Lan M, D, xlvi.

¶ Cum Gratia & Preuilegio;

Caſtne: Michiel

Catalogue des
Liures que par l'ordonnāce de la Ma-
ieſte Imperiale les Theologiens
de Louvain apres diligente
examination ont iugez
eſtre interdictz.

Le premier lieu
Eſt donne aux Bibles Latines en
lordre ſuyuant.

Biblia impreſſa Pariſijs per Robertū
Stephani annis xxxij. & xl. cum ip-
ſorum indicibus.

Biblia impreſſa Antuerpie per An-
thonium Goinum anno xl. cum ip-
ſius indice.

Biblia impreſſa Lugduni per Henri-
cum Sauore anno xxxvi. cum ip-
ſius indice.

Biblia impreſſa Lugduni per Guiliel-
mum Boule, anno xxxvij. cum ip-
ſius indice.

Biblia impreſſa Antverpiæ, per Mar-
tinum Caſarem anno xxxiiij. cum
ipſius indice.

Biblia

Premier Index des livres interdits (Louvain, 1546)

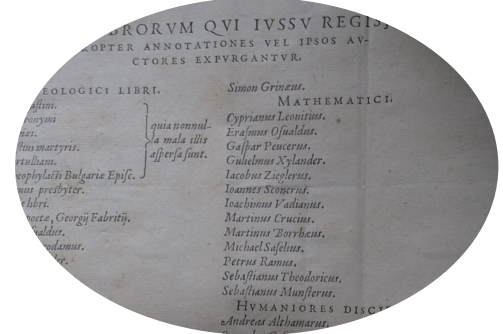
*Philippe II à sa sœur
Marguerite (31 juillet 1566)*

« Et à vérité je ne puis comprendre d'où ce mal si grand peult estre procédé et tant accru en si peu de temps et tant moins que, depuis mon partement de delà, je n'ay jamais entendu qu'il s'y soit faicte aucune exécution ou procédure rigoureuse en vertu desdictes inquisition ou placcartz »

Brûler des livres

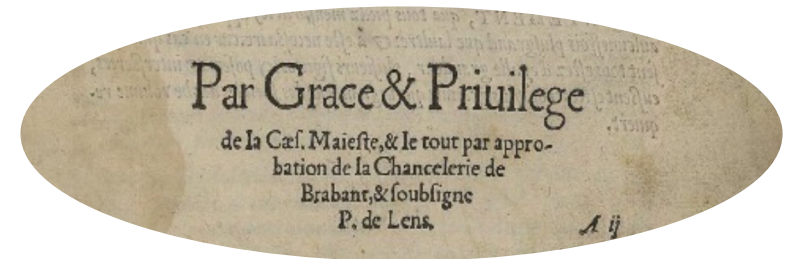

Afficher les listes de livres interdits

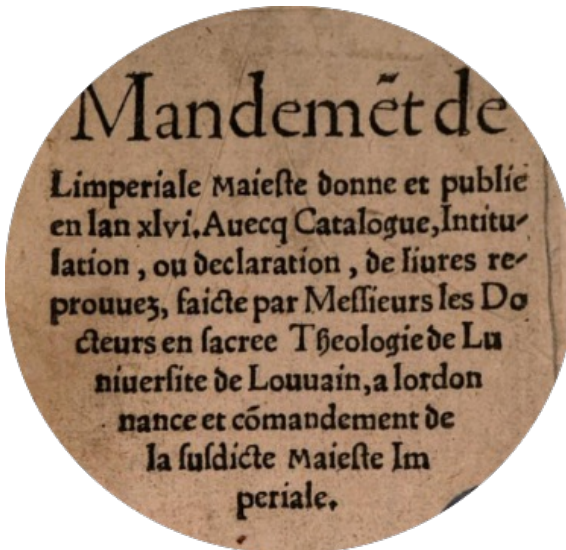

Diffuser la loi

Théâtre de la censure Multimedialité

Reproduire les octrois

Imprimer la loi

R. Verstegan, *Théâtre des cruautés des hérétiques*, Anvers, 1587

Un génocide patrimonial

« Nous leur trouvâmes un grand nombre de livres dans ces caractères [mayas], et, comme ils n'en avaient aucun où il n'y eût de la superstition et des mensonges du démon, nous les leur brûlâmes tous »

(Diego de Landa, Relation des choses du Yucatán, 1566)